

УДК 599. 9 : 2

М. А. Халіман
аспірант кафедри філософії
Запорізького національного університету

РЕЛІГІЙНІ КОНФЛІКТИ: СВИТОГЛЯДНИЙ АСПЕКТ

Турбулентність сучасного світу зумовлена зіткненням інтересів багатьох соціальних суб'єктів, що відбивається в зростанні конфліктів між ними. Одним із таких конфліктів є релігійне протистояння, яке набуває все частіше терористичного забарвлення. Це може виглядати на перший погляд доволі дивно, але навряд чи можна заперечувати, що внаслідок щонайменше двохсот років невпинної секуляризації на порозі третього тисячоліття Захід (як маркер загальної соціокультурної орієнтації, сформованої під впливом християнської традиції передусім у межах Європи, а також пізніше поступово «експортованої» в інші географічні регіони) опинився перед цивілізаційним викликом численних терористичних загроз з боку екстремістських угруповань (більшість ісламістського спрямування) і демографічної експансії країн так званого «третього світу», який загрожує «поглинути» й асимілювати своїх приймачів. Усі ці тривожні тенденції мають суттєву конфліктно-релігійну складову, ступінь вияву якої може варіюватися (від гранично артикульованої у випадку терористичних атак ісламістів до відносно прихованої в разі поступової культурної асиміляції заможних країн Заходу численними групами етнічних меншин), але в будь-якому випадку зберігає неабияку значущість. Ураховуючи вищезгадане, особливо актуальним постає питання прояснення світоглядних витоків сучасних релігійних конфліктів, як міжрелігійних, так і внутрішньорелігійних (тобто між різними конфесіями в межах однієї релігії). Останні часто призводять до не менш жорстоких і масштабних наслідків, ніж перші, як про це яскраво свідчать, наприклад, релігійні війни між католиками та протестантами в християнстві або багатовікова ворожнеча між сунітами й шиїтами в ісламі).

Певний вклад у дослідження світоглядних аспектів релігійних конфліктів внесли такі науковці, як І.В. Васильєва [1], Л.А. Виговський [3], Т.В. Євдокимова [4], А.М. Колодний [6]. Що стосується закордонного досвіду дослідження зазначеної проблеми, тут можна згадати як праці, що вже давно й заслужено стали класикою соціальної та гуманітарної думки [2; 12], так і нові цікаві розвідки [5; 7; 10]. Але за цього різноманіття ще досі, вочевидь, бракує досліджень, які були б сфокусовані саме на ретельному висвітленні проблеми ймовірного взаємозв'язку між розбіжностями в релігійних світоглядах і релігійними конфліктами, які за певних умов можуть бути цими розбіжностями спровоковані. Це і є метою статті.

Оскільки всі наші міркування обертаються навколо понять світогляду та релігійного конфлікту, необхідно спочатку стисло визначити зміст цих базових концептів. Світогляд – це «система уявлень про світ і місце людини в ньому, про ставлення людини до навколишньої дійсності й до самої себе, а також зумовлені цими уявленнями основні життєві позиції та установки людей, їхні переконання, ідеали, принципи пізнання й діяльності, ціннісні орієнтації» [9, с. 374]. Релігійний конфлікт – це такий тип соціального конфлікту, що виникає або всередині релігійного «життєвого світу», або в протиставленні зі світом секулярним (тобто конфлікт «священного» і «світського») [8, с. 10]. Оскільки в дослідницькій літературі релігійний світогляд традиційно виділяється в окремий тип, можна відзначити такі його основні риси: 1) «подвоєння світів» на духовний і тілесний, земний і небесний, гірський і долинний, природний і надприродний; 2) релігійна віра як безпосередня та безумовна переконаність людини в існуванні надприродних сил, які визначають долю природного світу; 3) гармонічне поєднання почуттів і розуму, матеріального й ідеального, розвиненого світовідчуття з не менш розвиненим світорозумінням як атрибуту невід'ємної практичної спрямовано-

сті будь-якого релігійного світогляду [11, с. 13–15]. Отже, можна резюмувати, що релігійний світогляд, незалежно від конкретної версії своєї реалізації, формує в людини цілісне уявлення про сенс її життя і її місце у світобудові, причому вищий сенс здобувається за рахунок звернення людини до надприродних джерел.

Формування релігійної ментальності (нехай вона й має певні загальні риси, щойно стисло відзначені) забезпечується різними шляхами та за допомогою різних теоретичних і практичних засобів, які істотно варіюються залежно від соціокультурного контексту, у якому це формування відбувається. Саме ці розбіжності між різними світоглядними формаціями релігійного походження можуть породжувати відповідні розбіжності в ціннісних і поведінкових орієнтаціях, які за певних умов перетворюються на своєрідні культурні «тригери», що запускають процеси соціальних конфліктів різного розміру та ступеня гостроти – аж до гранично деструктивних і масштабних. Які саме особливості притаманні тому чи іншому релігійному світогляду в його конкретній реалізації?

На нашу думку, релігійні конфлікти можуть виникати безпосередньо внаслідок світоглядних розбіжностей у представників конфліктуючих сторін, тобто певні розходження в базових світоглядних установках можуть бути прямою причиною релігійної ворожнечі (причому не обов'язково з обох сторін, як, наприклад, у випадку стосунків між іудеями та християнами, коли для агресії з боку останніх було достатньо простого небажання іудеїв приймати християнський закон). Ми повинні пам'ятати, що специфіка релігійних конфліктів визначається насамперед тим, що вони зачіпають найважливіші цінності (які мають для віруючих статус абсолютних) і найбільш принципові питання, що стосуються вищих сенсів буття, тому навіть відносно незначні розходження можуть стати каталізатором непримиренної ворожнечі: там, де йдеться про абсолютні цінності, значення навіть найменшої поступки може бути занадто великим для того, щоб пожертвувати нею заради компромісу.

Серед світоглядних уявлень, що є підґрунтям релігійних конфліктів, особливо місце посідає розуміння Бога. Як відомо, концепт «Бог» використовується віруючими монотеїстичних релігій для опису надприродної, верховної, духовної субстанції або ества. Послідовники політеїстичної релігії використовують множини цього поняття, і боги для них – це надприродні, могутні та впливові істоти. Існує різноманітність імен (або титулів) Бога. Так, християнство запровадило вчення про Святу Трійцю, згідно з яким Бог – єдиний, але люди можуть його бачити і сприймати у вигляді різних виявів (іпостасей) у матеріальному (видимому) й духовному (невидимому) світах, серед яких найважливіші Бог-Отець (Господь і Володар Всесвіту), Бог-Син (який утілює в Ісусі Христі) і Бог-Дух Святий. Завданням кожної людини вірити і розуміти, що за всіма виявами дійсності є лише один Бог. У християнстві Бог має такі властивості, як всюдиприсутність, усезнання, усемогутність, вічність, незмінність, святість, праведність-справедливість, доброта і правда. Завданням християнської теорії протягом століть було й обґрунтування доказів існування Бога, п'ять найбільш відомих належать Фомі Аквінському. В ісламі існує вчення про 100 основних імен Аллаха (Бога), із яких 99 відомі й виражають різні його ознаки, лиш одне – таємне, яке, на думку одних богословів, не знає ніхто, а на думку інших, знають лише великі святі і праведники (наприклад, такі як біблійний цар Соломон). Ці 99 імен Аллаха висловлюють його якості: милосливий, милосердний, захисник, творець усього сущого, всевидячий, суддя, справедливий, щедрий,

вічний тощо. В ісламі Аллах – це передусім старозавітний Бог, Всевишній, Творець і Господар світу, щодо якого люди мають виявляти покір (іслам), слухатися й беззаперечно виконувати його повеління. Релігійні конфлікти між сунітами та шиїтами в ісламі зумовлені, зокрема, різним тлумаченням законного послідовника пророка Мухаммеда, тобто нащадків пророка. Між сунітами, шиїтами й салафітами виникають суперечки, зокрема, через проблему внесення в іслам елементів світського суспільства та ідей філософських рухів. Так, салафісти виступають проти цього й позиціонують себе як проповідники початкового розуміння ісламу, сенсу, який спочатку був закладений у Коран Аллахом. Ідеї салафізму є складовими ідеології та соціальної практики ДАШ (організація «Ісламська держава»), асоціюються з буквальним, суворим і пуританським підходом до ісламу й повсякденного життя мусульманина. Деякі течії салафізму підтримують насильницький джихад проти цивільного населення як законний вияв ісламу. Саме салафізм має найшвидші темпи зростання в ісламському русі в сучасному світі.

Суперечки точаться й щодо розуміння принципів функціонування та подальшого розвитку суспільства й людської спільноти. Християнська спільнота у своїй соціальній доктрині суттєве місце відводить світському облаштуванню суспільства, базується на гуманістичній, а не догматичній культурі. Соціальна доктрина християнства викриває численні вияви кризи цивілізації, зокрема, і з огляду на глобалізаційні проблеми сучасності. Звідси йдуть песимістичні та есхатологічні світоглядні настанови. Для сучасної соціальної доктрини християнства характерне визнання в повсякденному житті людини віротерпимості, толерантності, милосердя у взаєминах із представниками інших релігій, надання людині соціального простору для вибору нею власного стилю життя й індивідуальної репрезентації свого творчого потенціалу. На сьогодні всі течії християнства є значним фактором впливу на уряди найбільших країн, на їхні стратегії розвитку держави та суспільства. В ісламі більш поширеною є концепція «усуль аль-фікх», згідно з якою всі обов'язки й норми, що регулюють людські стосунки, відносини держави з її підлеглими, розвиток суспільства, державно-правові режими мають формуватися на основі правил, установлених Кораном і Сунною, а також на основі мусульманських традицій (таклід), загальних рішень, визнаних усією мусульманською громадою (іджитхад). У сучасному мусульманському світі наявний різний рівень дотримання цих вимог. І хоча в ісламі як релігійній доктрині не існує відмінностей між політичними та релігійними сферами, між світськими й духовними світами, але в соціальній практиці існування ісламського світу під впливом глобалізації поширюється світська складова життєдіяльності соціуму, створюються інституції громадянського суспільства та впроваджуються демократичні принципи функціонування соціального простору. Але низький рівень життя, соціально-економічні негаразди, міжплеменні сутички, «війни цивілізацій», геополітична гра країн-лідерів зумовили масову підтримку соціального проекту організації ДАШ (ІД) щодо створення всесвітнього халіфату (Ісламської Сунітської держави), що відбувається не рахуючись із людськими жертвами, у тому числі й з боку прихильників цієї ідеї. Останнє спричинило масштабне зростання терористичних погроз у світі.

Релігійна сфера виявляється особливо чутливою щодо найменших світоглядних нюансів, а тому й потенційно найбільш вразливою щодо суперечностей, які можуть виникати внаслідок розбіжностей між цими нюансами. Але, якби там не було, подібний розвиток подій (перетворення світоглядних розбіжностей на світоглядне протистояння, на тлі якого виникає релігійний конфлікт) трапляється далеко не завжди, тобто світоглядні розбіжності виявляються хоча й необхідним, але все ж таки недостатнім фактором ескалації світоглядного розходження в релігійний конфлікт, інакше історія релігії перетворилася би повністю на історію релігійних війн (але ж очевидно, що це не так).

Відповідно, ми не можемо беззаперечно вважати релігійний конфлікт необхідним наслідком світоглядних роз-

біжностей: останні виявляються не більше ніж можливою (але аж ніяк не необхідною) передумовою першого. Або, якщо переформулювати цей висновок по-іншому, релігійні конфлікти не детерміновані повністю своїми світоглядними джерелами: зв'язок між світоглядними розбіжностями й релігійними конфліктами має не каузальний, а ймовірнісний характер. Це робить проблему дослідження такого зв'язку особливо складною.

Оскільки, як ми встановили, це питання має розглядатися в модальності кореляції (міра якої істотно варіюється залежно від певних умов), а не детермінації, особливого значення набуває аналіз «зовнішніх», позасвітоглядних чинників релігійного конфлікту, у контексті яких останній може загострюватися або, навпаки, нейтралізуватися. Зрозуміло, що можливість свідомого керування цим процесом завжди була й залишається величезною спокусою для тих, хто так або інакше намагався й намагається такою можливістю скористатися (і, на жаль, далеко не завжди у бік нейтралізації соціальних конфліктів релігійного походження, а скоріше навпаки). Ми маємо на увазі насамперед політиків, котрі прагнуть використовувати засоби, що традиційно асоціюються з релігійною сферою, як сильнодіючий політичний засіб. Коли ми ведемо мову про політичний вимір релігії, подібний підхід зазвичай не викликає жодних сумнівів у своїй доречності: ми з легкістю можемо згадати, наприклад, Католицьку Церкву як одного з найпотужніших політичних агентів світової історії. Але якщо ми «обернемо» цю тезу й заявимо про релігійний вимір політики, скоріше за все, це буде сприйматися вже не так легко, можливо, навіть як щось безглузде на кшталт «дерев'яного заліза», але це не так: наприклад, коли мова йде про «релігієфікацію» політики як своєрідне мистецтво перетворювати практичні (і мирські) цілі на «священну справу» [12, с. 21], або про «політичну теологію» як перетворену форму релігійного, коли «всі точні поняття сучасного вчення про державу являють собою секуляризовані теологічні поняття» [13, с. 57], або про загрозу «скандальної інструменталізації трьох монотеїзмів у «безсоромному» змішанні релігійного й політичного в панівному геополітичному дискурсі» [7, с. 263], у всіх цих (і в усіх інших не згаданих тут) випадках дослідники звертають нашу увагу на вкрай важливий (хоча й не досить очевидний на перший погляд) релігійний вимір політики.

Політична інструменталізація релігійних засобів стає особливо небезпечною, коли йдеться про монотеїстичні релігії (як це, власне, і відбувається протягом кількох останніх десятиріч, коли спроби використання іудейсько-християнського протистояння ісламу як потужного геополітичного засобу спровокували нову хвилю релігійного насильства по всьому світу), тому що саме монотеїстичний дискурс із притаманним йому принциповим ексклюзивізмом і запереченням Іншого стає своєрідним *perpetuum mobile* релігійного насильства [7; 14], яке в сучасному суспільстві набуває статусу однієї з головних глобальних проблем.

Отже, необхідно усвідомлювати, що релігійна проблематика вписана в загальний контекст культури й соціуму. Тому, розглядаючи питання релігійних конфліктів і їхніх можливих передумов, навряд чи є сенс намагатися ізолювати досліджуваний феномен у межах певної наукової дисципліни (релігієзнавство, соціологія, соціальна психологія, політологія тощо): така дослідницька стратегія приречена на неповноту й однобічність, що, в кінцевому підсумку, неминуче призводить до спотвореного уявлення про це складне явище, одним із важливих (але не єдиним і, можливо, навіть не найголовнішим) чинників якого є світоглядний вимір.

Література

1. Васильєва І.В. Людина у релігійному вимірі: методологічні аспекти : автореф. дис. ... докт. філософ. наук : спец. 09.00.11 / І.В. Васильєва ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2010. – 37 с.
2. Вебер М. Избранные произведения / М. Вебер ; пер. с нем. ; сост., общ. ред. и послесл. Ю.Н. Давыдова ; предисл. П.П. Гайденко. – М. : Прогресс, 1990. – 808 с.

3. Виговський Л.А. Релігія як суспільно-функціонуючий феномен : автореф. дис. ... докт. філософ. наук : спец. 09.00.11 / Л.А. Виговський ; Ін-т філос. ім. Г.С. Сковороди НАН України. – К., 2005. – 34 с.

4. Євдокимова Т.В. Взаємовідносини політики і релігії в соціокультурному просторі (соціально-філософський аналіз) : автореф. дис. ... канд. філософ. наук : спец. 09.00.03 / Т.В. Євдокимова ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2002. – 21 с.

5. Зеленков М.Ю. Религиозные конфликты: проблемы и пути их решения в начале XXI века (политико-правовой аспект) / М.Ю. Зеленков. – Воронеж : Воронежский государственный университет, 2013. – 244 с.

6. Колодний А.М. Академічне релігієзнавство / А.М. Колодний. – К. : Світ Знань, 2000. – 862 с.

7. Корм Ж. Религиозный вопрос в XXI веке. Геополитика и кризис постмодерна / Ж. Корм ; пер. с фр. Д. Кралечкин ; ред. М. Тресвятский. – М. : Институт общегуманитарных исследований, 2012. – 288 с.

8. Ним Е.Г. Специфика проявления конфликтности и деструкции в религиозной жизни общества : автореф. дисс. ... канд. социол. наук / Е.Г. Ним. – Барнаул : Изд-во АГУ, 1999. – 19 с.

9. Спиркин А.Г. Мировоззрение / А.Г. Спиркин // Философский энциклопедический словарь. – М. : Советская энциклопедия, 1983. – С. 374–375.

10. Уразметов Т.З. Мир религий в XXI веке: противоречия и конфликты / Т.З. Уразметов // Педагогический журнал. – Уфа : Башкирский государственный педагогический университет им. М. Акмуллы, 2013. – 36 с.

11. Філософія : [навчальний посібник] / [Л.В. Губерський, І.Ф. Надольний, В.П. Андрущенко та ін.] ; за ред. І.Ф. Надольного. – 3-те вид., стер. – К. : Вікар, 2003. – 457 с.

12. Хоффер Э. Истинно верующий: Мысли о природе массовых движений / Э. Хоффер. – Мн. : ЕГУ, 2001. – 200 с.

13. Шмитт К. Политическая теология / К. Шмитт ; пер. с нем. А.Ф. Филиппов. – М. : КАНОН-пресс-Ц, 2000. – 336 с.

14. Assmann J. The Price of Monotheism / J. Assmann. – Stanford : Stanford University Press, 2010. – 152 p.

Анотація

Халиман М. А. Релігійні конфлікти: світоглядний аспект. – Стаття.

У статті аналізуються сутність релігійного конфлікту, його види, загальне та відмінне у світоглядній картині світу релігійних конфесій і громад. Виокремлюються такі розбіжності, як розуміння Творця, його атрибути й вплив, стратегії

здійснення соціальних змін. Зазначається, що ці розбіжності між різними світоглядними настановами релігійного походження породжують відповідні розбіжності в ціннісних і поведінкових орієнтаціях, які за певних умов перетворюються на своєрідні культурні «тригери», що запускають процеси, а на їхньому підґрунті релігійні конфлікти, які зумовлюють соціальні конфлікти різного розміру і ступеня гостроти, аж до гранично деструктивних і масштабних.

Ключові слова: світогляд, релігія, конфлікт, суспільство.

Аннотация

Халиман М. А. Религиозные конфликты: мировоззренческий аспект. – Статья.

В статье анализируются сущность религиозного конфликта, его виды, общее и различное в мировоззренческой картине мира религиозных конфессий и общин. Выделяются такие расхождения, как понимание Творца, его атрибуты и влияние, стратегия осуществления социальных изменений. Отмечается, что разногласия между различными мировоззренческими установками религиозного происхождения порождают соответствующие разногласия в ценностных и поведенческих ориентациях, которые при определенных условиях превращаются в своеобразные культурные «триггеры», что запускают процессы, а на их основе и религиозные конфликты, которые обуславливают социальные конфликты разного размера и степени остроты, до предельно деструктивных и масштабных.

Ключевые слова: мировоззрение, религия, конфликт, общество.

Summary

Khaliman M. A. Religious conflicts: the worldview aspect. – Article.

The article analyzes the essence of religious conflict, its types, similarities and differences in the worldview picture of the world of religions and communities. The author points out discrepancies such as the understanding of the Creator, the attributes and the impact the implementation of the strategy for social change. It is noted that the differences between the different world outlook of the religious origin of produce corresponding differences in values and behavior orientations, which under certain conditions turn into a kind of cultural “triggers” that trigger processes, and based on them, and religious conflicts that cause social conflicts of different sizes and degree of severity – to extremely destructive and widespread.

Key words: worldview, religion, conflict, society.